

**ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ.
СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ**

**ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОСОФИЯ.
СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ**

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

e-ISSN: 1694-8823

№1(5)/2025, 55-63

ФИЛОСОФИЯ

УДК: 1(575.4):72,01

DOI: [10.52754/16948823_2025_1\(5\)_8](https://doi.org/10.52754/16948823_2025_1(5)_8)

**“БОЗ УЙ”: КЫРГЫЗ ЭЛИНИН ДҮЙНӨНҮ ТААНЫП-БИЛҮҮДӨГҮ
ФИЛОСОФИЯЛЫК ЖАНА АРХИТЕКТУРАЛЫК СИМВОЛУ**

**“БОЗ УЙ”: ФИЛОСОФСКИЙ И АРХИТЕКТУРНЫЙ СИМВОЛ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА
В ПОЗНАНИИ МИРА**

**“BOZ UY”: PHILOSOPHICAL AND ARCHITECTURAL SYMBOL OF THE KYRGYZ
PEOPLE IN THE KNOWLEDGE OF THE WORLD**

Юсупова Рита Орозбековна

Юсупова Рита Орозбековна

Yusupova Rita Orozbekovna

ф.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
к.ф.н., доцент, Ошский государственный университет
Associate Professor, Osh State University

“БОЗ УЙ”: КЫРГЫЗ ЭЛИНИН ДҮЙНӨНҮ ТААНЫП-БИЛҮҮДӨГҮ ФИЛОСОФИЯЛЫК ЖАНА АРХИТЕКТУРАЛЫК СИМВОЛУ

Аннотация

Бул макалада боз үй кыргыз элинин дүйнөтаанымында өзгөчө орун ээлеген философиялык жана архитектуралык символ катары талданат. Автор көчмөн турмуштун шартында калыптанган боз үйдүн түзүлүшүнө, анын мейкиндиктик түзүмүнө, формасына жана ички уюшуна байкоо жүргүзүп, алардагы философиялык маани-маңызга токтолот. Боз үй адам менен жаратылыштын, коом менен руханий дүйнөнүн ортосундагы гармониянын көркөм чагылышы катары каралат. Ошондой эле, макалада боз үйдүн формасы аркылуу кыргыз элинин космологиялык түшүнүктөрү, тартип жана ыйыктык жөнүндөгү ойлору чечмеленет. Архитектура менен руханий-маданий баалуулуктардын өз ара байланышы кыргыз этнофилософиясынын жана элдик салттуу билиминин негизинде ачылып берилет.

Ключевые слова: боз үй, кыргыз философиясы, дүйнөнү таанып-билүү, көчмөн маданият, салттуу архитектура, символизм, космологиялык түшүнүк, руханий мейкиндик

“БОЗ УЙ”: ФИЛОСОФСКИЙ И АРХИТЕКТУРНЫЙ СИМВОЛ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА В ПОЗНАНИИ МИРА

Medico-social importance of a healthy lifestyle in shaping the health of students

Аннотация

В данной статье боз үй рассматривается как философский и архитектурный символ, занимающий особое место в мировоззрении кыргызского народа. Автор анализирует структуру, пространственное устройство, форму и внутреннюю организацию боз үя, сформированного в условиях кочевого образа жизни, и акцентирует внимание на их философском содержании. Боз үй представлен как художественное воплощение гармонии между человеком и природой, обществом и духовным миром. Также в статье раскрываются космологические представления кыргызов, идеи порядка и священности, заложенные в форме и устройстве боз үя. Взаимосвязь архитектуры с духовно-культурными ценностями рассматривается на основе кыргызской этнофилософии и традиционных знаний народа.

Abstract

In this article, the boz uy is considered as a philosophical and architectural symbol that occupies a special place in the worldview of the Kyrgyz people. The author analyzes the structure, spatial arrangement, form and internal organization of booz үя, formed in the conditions of nomadic way of life, and focuses on their philosophical content. The booz үй is presented as an artistic embodiment of harmony between man and nature, society and the spiritual world. The article also reveals the cosmological ideas of the Kyrgyz, the ideas of order and sacredness inherent in the form and structure of the booz үя. The relationship between architecture and spiritual and cultural values is considered on the basis of Kyrgyz ethnophilosophy and traditional knowledge of the people.

Ачык сөздөр: боз уй, кыргызская философия, познание мира, кочевая культура, традиционная архитектура, символизм, космологическое представление, духовное пространство

Keywords: boz uy, Kyrgyz philosophy, cognition of the world, nomadic culture, traditional architecture, symbolism, cosmological representation, spiritual space

Ар бир элдин дүйнөнү таануу системасы, маданий баалуулуктары жана руханий дүйнөсү өзүнүн турмуштук шарттарында, табият менен болгон өз ара аракетинде жана тарыхый тажрыйбасында калыптанат. Кыргыз элинин көчмөн жашоо образы мындай таанымдык жана маданий процесстердин өтө бай жана өзгөчө формасын түзгөн. Бул өзгөчөлүк өзүнүн эн таасын көрүнүшүн боз үй феноменинде табат. Боз үй — бул жөн гана турак жай эмес, ал кыргыз элинин жаратылыш менен болгон байланышынын, дүйнөнү иреттөө философиясынын жана коомдук-руханий жашоосунун архитектуралык чагылуусу. Анын формасы, түзүмү жана ички иреттүүлүгү элдик дүйнөтаанымдагы космологиялык түшүнүктөрдү, гармония принциптерин жана жашоонун маңызын камтыйт. Бул макалада боз үйдүн философиялык жана архитектуралык маңызын талдоого алуу менен, анын кыргыз элинин дүйнөнү таанып-билүү процесстериндеги орду каралат. Салттуу билимдердин, элдик символдордун жана мейкиндиктик уюштуруунун негизинде боз үйдүн руханий жана маданий маңызы ачылып берилет [10-11; 12-13].

Эмпирикалык билимдеринде табият мыйзамдарын өздөштүрүп, анын логикалык өңүтүн туура колдонгон объекти бул – «боз үй» деп санасак болот. Таанып-билүүдө «боз үй» элибиздин материалдык жана руханий болмушунун мамилесин түзүп, демейки жашоодо оптималдуулуктун маңызын чагылдырган. «Кыргыздардын материалдык маданиятынын бирден-бир ачык көрүнүшү болуп көчүп-конуп жүрүүгө ыңгайлашкан «боз үй» эсептелген. Ал өзүнө көчмөн архитектура менен элдик прикладдык искусствонун жетишкендигин камтып турат» [9, 105-6]. Бул пикирге ылайык, кыргыздардын кайталангыс архитектуралык жөндөмү которулуп көчүүгө ыңгайлашып, салттуу билимдердеги синергетикалык теориянын идеяларын алып жүргөн баа жеткис мурас болуп саналат. Таанып-билүүдө «боз үйдүн» изилдениши татаал структураны пайда кылган, андагы дисциплинардык байланыштагы эмпирикалык билимдер ачыкка чыкты. «Кыргыздын боз үйү — элдин сергек акылынан чыккан, чебер колунан тамган, теңдешсиз өзүнчө өнөр. Ал — укмуштай айлакердик көркөмдүккө, математикалык так эсепке жана физикалык тең салмакка ээ» [3, 30-6]. Мында салттуу өнөр дүйнөнүн сүрөттөлүшү менен байланышта тастыкталып, табият мыйзамдарына салмактуу жооп берилүүсүн көрүүгө болот. Таанып-билүүдө рационалдуулукта курулган «боз үй», аз убакыттын ичинде тигилип, кайра жыйналуу артыкчылыгына ээ болуп, кыргыздардын салттуу маданиятынын символикалык маанисин чагылдырган. Бул турак-жайдын сыры курулуш каражаттарынын баалуулугунда жана анын кандай максатта тигилишинде жатат. С.М.Абрамзондун изилдөөсү боюнча: «Тоолуу шарттарда көчмөн малчылык менен илгертеден кесиптенген кыргыз уруулары мындай шарттарда өтө эле ыңгайлуу көчмө турактын тибин иштеп чыгышкан. Аны оңой эле чечип, унаага жүктөп, кайрадан тигүү жеңил болгон» [1, 108-6]. Мында кыргыздардын ой жүгүртүүсү сырткы дүйнөнүн реалдуу кубулуштарына дал келтирилип, ар түрдүү табият кырсыктарына жооп катары даярдалган «боз үйдүн» практикалуулугу баса белгиленет. Таанып-билүүдө географиялык чөйрөнү эске алып, талааларда көчүп жүрүүчү уруулар боз үйдү жапыз, ал эми тоолуу жерде бийик формада тигишкен. Анткени шамалдын келүү багытына каралган. Азыр боз үйдүн аналогунда курулган турак-жайлар кайталанбас коомдун талабына дал келген, табият кубулуштарына туруштук берген туруктуу жашоо объекти болуп саналууда.

Боз үйдү жер которуп ташыган ат жаныбары байыркы эле эмес, азыркы кыргыздардын да жан жолдошуна айланган. «Боз үй менен жылкы бир катарда туруп, гунндарды, түрктөрдү, кыпчактарды, монголдорду жана биздин ата бабаларыбызды Дунайдан баштап Сары денизге

чейинки (аянты боюнча Рим империясынан үч эсе чоң болгон) аралыкта кыска убакыт аралыгында жайгаштырууда чоң мүмкүндүк түзгөн» [6, 33-б]. Изилдөөчүнүн көз карашына таянып, таанып-билүүдө алмустактан жылкыны колго үйрөтүп, жүк ташууда пайдалануу, турак-жайды которуп туруу күчүн жеңилдеткен. Көчмөн маданиятында узун жолун кыскартып, жашоого жайлуу жерлерди тандоого өбөлгө түзгөн. Ошондуктан элдик оозеки чыгармаларда «Аты жоктун буту жок», «Ат адамдын канаты» деген макалдар бекеринен айтылып калбагандыгын белгилөөгө болот.

Д. Кулубаеванын макаласында, археологиялык казуулардан улам конус түрүндөгү чопо алачыктын сөлөкөтү табылып, б.з.ч I кылымдын экинчи жарымында Түштүк Сибирде жана Борбордук Азияда жашаган көчмөн элдерде колдонулгандыгы тастыкталат. Ошондой эле ал темир дооруна таандык болуп, окумуштуулардын изилдөөлөрү боюнча, түрк элинде биздин эранын V кылымында пайда болгон. Таанып-билүүдө андагы керектелүүчү бөлүктөрдүн оной тигилип, чечилиши, боз үйдүн алачыктан артык тургандыгын далилдеген. Евразиянын талааларында кеңири тарап, «түрк боз үйү» делинип калышы Орто кылымдын илимий булактарында, өзгөчө Ибн Фадландын «Волгалык булгарларга саякат» деген ишинде «түрк купол турак жайлары» деген түшүнүктөр «боз үйгө» окшоштукту берген» [6, 34-б] деген интерпретациясы аркылуу белгиленет. Демек, дүйнөнү таанып-билүүдө боз үйдүн пайда болушу, кыргыздарда металл иштетүү дооруна б.з.ч. VII-I кылымдарга тектеш экендигин байкай алабыз. Ошондуктан боз үйдүн байыркылыгына карабай, аксиологиялык маңыздагы элементтери муундан-муунга өтүп, кайталанбастыгы сакталып, кайрадан коомдун өнүгүүсүнө айкалыштырылып мега шаарларда колдонулуусу, дүйнөдөгү адамдардын кызыгуусун арттырууда.

Дүйнөнү таанып-билүүдө элдик оозеки чыгармаларда боз үйдүн универсалдуулугу, сапаттык өзгөчөлүгү ар дайым жарыяланып келген. Бирок кээ бир чыгармаларда муну эскичиликтин керексиз, туруксуз белгиси катары каралган жери да жок эмес. Ч. Айтматовдун «Гүлсарат» повестинин, баш каарманы Танабай жаш кезинде комсомол жыйынында «Эскиче жашоо жоюлсун!» деген ураан чакырып, боз үйдү «тап катары» жоюп жиберүүнү колдогон. Кийин көчүп-конуп жашаган малчынын боз үйү жок, көргөн күнү куругудай болуп, Танабай өзүнүн туура эмес айтканын мойнуна алат [2, 24-б]. Дүйнөнү таанып-билүүдөгү мындай метафизикалык көз караштар, 1917-жылы болуп өткөн революциядан кийинки калып калган нигилисттик идеологиянын орун алуусу аркылуу түшүндүрүлөт. Ошентип таанып-билүүдө салттуу билимдерди мурунку, колдонууга жараксыз элемент катарында түп ордунан сүрүп салууга мүмкүн эмес экендигин күнүмдүк турмуштагы керектөөлөр күбөлөйт.

Таанып-билүүдө боз үй жөнүндө «Манас» эпосунда көптөгөн маалыматтар камтылган. Далил катары анын үзүндүсүнө токтололу:

Үйдү үйгө кабыштап,
Учкаштырып тикпеңер,
Айылдын көркү бузулат.
Сыйра тиккен шамга окшоп,
Илгери кийин билинбей,
Жаккан оту көрүнсүн,
Тегерек тартып түз консун,
Арасын ийрип кең консун,

Сыдыргыдай түз консун [7, 256-6].

Бул саптарда боз үйдү жерге тигүүгө терең маани берилген. Таанып-билүүдө боз үйлөрдүн арасындагы аралыктын сакталышы менен жайгаштырылышы өз ара мамилеге жана нерселик иш-аракеттерге багытталган. Мында уруунун ынтымагы жана бири-бирине кол сунуу идеяларына бириктирилиши жатат. Ушул эле аймакта үйлөрдүн ортосунда өзгөчөлөнүп ак түстө тигилген үй ээси жамаатта негизги ролду ойногон. Ал уруу башчы атка ээ болуп, ошол топтун көйгөйлүү маселелеринин чечилишине көмөк көрсөтүп, акылы менен элди бириктирип, уюштуруп турган. Бул баатырдык эпостордо көп кездешет, ал үйдү «Ак ордо» деп атап коюшкан. Ак койдун жүнүнөн кылдаттырылып, аппак борго бордотулуп, ак кийизден жасалгандыгы үчүн «Ак ордо» деп аталган. Ал эми ортого тигилген «Ак ордонун» айланасындагы боз үйлөрдүн иреттүүлүгү бирдей болсун үчүн атайын аркан менен ченегендиги өзгөчө ой жүгүртүүнү жаратат [3, 32-6]. Таанып-билүүдө кыргыз үйлөрүнүн ортосунда аралыктардын салттуу адатта сакталышы, отурукташкан айылдын көркүн бузбоо жана ар бир түтүндүн тиричилигине байланыштуу бөлүнгөн чөйрөсү бар экендигин билдирүү максатында каралган иш-аракет болуп саналат.

Таанып-билүүдө боз үйдү куруунун илимий теориялык аныктыгы арбын. Кыргыз эли эмпирикалык билимдердин жардамында бороон-шамалдын күчүн азайтуу үчүн, боз үйдү цилиндр формасында курушкан. Бул форма аэродинамиканын мыйзам ченемдүүлүктөрүнө ылайык келишин ата-бабаларыбыз туюмга таянып иликтешкен. Боз үйдү курууда туруктуу тең салмакты кармап туруусу шарт, анын оордук борбору мүмкүн болгон абалдардын баарысынан төмөн болууга тийиш экендиги эмпирикалык деңгээлде толук эске алынган десек жаңылышпайбыз. Таанып-билүүдө бул мыйзам толук аткарылуусу үчүн, математикалык так эсеп колдонулуп, боз үйдүн жыгачын «он эки канат», «сегиз канат», «алты канат», «төрт канат» деп бөлүшкөн. Үйдүн уук, кереге, түндүк, босого таяк, каалга, бакан сыяктуу негизги жабдууларын даярдоодо салмактуулукка көңүл бурулган. Керегенин жасалышындагы жыгачтын ийри болушун эсепке алып, бабаларыбыз симметрия кубулушуна маани берген. Дүйнөнү таанып-билүүдө көчмөн кыргыздар географиялык чөйрөнү өздөштүрүшүп, табият кубулуштарынын өз ара тыгыз байланышы, алардын детерминанты экендигин сезе билишкен. Ошондуктан таанып-билүүдө так илимдердин теориялык мазмунунан (физика, математика, астрономия, химия, биология ж.б.у.с.) сабаты жок болсо да, алардын дүйнөнүн сүрөтүн элестетүүдөгү, сергек акылы табияттын мыйзамын үйрөнүүгө өбөлгө түзгөн.

Таанып-билүүдөгү боз үйдү курууда керектелүүчү ар бир бөлүк өзүнчө спецификалык билимди талап кылган. Башкача айтканда, демейки байкоо системасынын жыйынтыктарына ээ болуп, салттуу билимдердин маңызын берген. Бул процесс муундан-муунга өтүп келген билимдердин илимий герменевтикаланышында, дисциплиналар аралык изилдөө объектилеринин санын арбытат. Ошондой эле көп жактуу илимий талдоого багытталат. Таанып-билүүдө боз үйдүн баалуулугун түшүнүп, даңазалоодо коңшу элдер да четте калган эмес. Муну VIII кылымда Таң доорунун жашоочусу, кытай акыны Бо-Цзюйинин «Боз үй» аттуу ырында анын артыкчылыгын баалап, чебер кол өнөрчүлүктүн такшалган жөндөмүнөн жаралган табылга экендиги тастыкталган:

Болбойт экен дубал, бурчу боз үйдө.
Бирок ичи жайлуу, жылуу мемиреп.
Боз үйүмдү бороон уруп кете албайт,

Кийизинен бышырылып басылган
Нөшөрлөгөн жамгыр суусу өтө албайт,
Айлуу түндүн көркүн ачып атайын,
Көк боз үйүм жакшынакай жарашык.
Жүн кийизди кыроо баспайт түк дагы
Кыш-кыроодо күн бүркөлсө түнөрүп.
Жылуулугу жан жыргатып көшөлтүп
Жерге тегиз мамык талпак төшөлгөн [5, 82-6].

Бул саптарда боз үйдүн жасалышынын практикалык мааниси чагылдырылган. Таанып-билүүдө борпоң, көпшөк нерселердин жылуулук өткөрүмдүүлүгү төмөн экендиги физика илиминен белгилүү. Кыргыз боз үйүнүн басымдуу бөлүгү кийиз, жаныбардын терисинен турган. Кийиздин жамгырдын суусун жана суукту өткөрбөй кармап турушу, көчмөндөрдүн жашоосунда жогорку баага татыктуу болгон. Ал эми жаныбардын терисин кышында боз үйдүн босогосун тосууда, ичин жылуулоо, кээде анын жасалгаланышында пайдаланышкан. Кийиз кышында ички жылуулукту камсыздап, жайында салкын болуп турган. Боз үйдүн негизги курамына кирген кийиздин даярдалышы, көп энергияны талап кылуучу эмгек экендиги муундан-муунга калтырылган салттуу билимдерде маалымдалат. Анын үстүнө айыл жергесиндеги жашоочулар муну жакшы билишет. «Кийиз уютуу үчүн чеберлер кылчыктуу күзгү жүндү тандашат. Уютулуучу жүн кыска болушу зарыл. Узунун кыркып-кыркып кыскартат. Талпакта аябай сааланган жүндү токулган чийдин үстүнө белгилүү өлчөмдөгү калыңдыкта тарамдап жаят. Кайнак сууну текши сээп, аркан-жип менен аябай чырмап таңат да, бир топ адам тепкилейт. Чийдин арасынан күрсүйүп-күрсүйүп жүн чыга баштаган чакта гана кийизди тепкилөөнү токтотот» [3, 50-6]. Бул аракеттер таанып-билүүдө жүндүн бири-бирине тыгыз жайгашып, анын бөлүктөрүнүн бүтүн формага ээ болгонго чейин кайталанат. Кийиздин кездеме сапатына ээ болушу, колдонууга даяр белгисин көрсөтөт.

Илимий таанып-билүүдөгү изилдөөлөрдө «Боз үйдүн» уникалдуулугу – ага уулуу курт-кумурскалардын жакындай албагандыгы далилденүүдө. Себеби боз үйдүн кийизи койдун жүнүнөн даярдалып, бул жаныбарлар курт-кумурскалар менен азыктанышат. Ошондуктан кийиздин жытынан курт-кумурскалар качышат деген маалыматтар жок эмес.

Боз үйдүн кийизи өрткө чыдамдуу келет. Таанып-билүүдө эмпирикалык билимдерден, боз үйгө чагылгандын түшкөн эместиги белгиленет. Анткени анын жасалгалоосунда бир да металл иштетилген эмес. Ошондой эле элибиз байыртадан үйдүн эшигин күн чыгыш тарапты каратып тигишкен, ал эми түндүгү жарык берүүчү жана түтүн чыгарылуучу боз үйдүн бөлүгү болуп саналган. Түндүк тирүүлүктүн, жашоонун маңызы болгон. Түн ортосу жылдыздарга көз салып, байкоо жүргүзүп, асман мейкиндигине таңданып, кыялдануунун жана прогноздоонун картинасына айланган. Ошондуктан кыргызда «түндүгүң түшпөсүн», «түндүгүңдөн түтүн буласын», «бир түндүктөн күн көр» деген философиялык көз караштагы накыл кептер арбын айтылган.

Боз үйдүн жыгачын кооздоодо, түрдүү түстөгү боёкторду даярдоо ыкмаларын изденишип, минералдардан жасалган кошулмаларды, өсүмдүктөрдөн алынган түстөрдү колдонушкан. Мисалы, жошо кызгылт, күрөң же кочкул түстүү топурак, чопо сыяктуу курамы минералдардан турган зат болуп эсептелет. Жошо боёгу жыгачтын структуралык бузулуусун алдын алып, андан жасалган буюмдун канчалык көп пайдаланылганына карабастан, жалтырак

түсүн жоготкон эмес. Жошо көбүнчө таштардын боорунан жана жошолуу булактарда болот. Таанып-билүүдө анын сырткы катуу катмары алынып салынып, ички таза бөлүгүн сууга эритип, кездемеге жугузуп жыгач бетине сүртүлөт. Бул боёкту жугузбоо үчүн, койдун боору, көк боору же жылуу каны пайдаланылган [3, 35-6]. Мында боёктун сапаты сакталып, жылтырак түс берип турган. Жыгачка сүртүлгөн жошо көк боор, жылуу канды өзүнө сиңирип алып, боёлгон буюмдун көп жылдык функциясын шарттаган. Таанып-билүүдө көк боордун ордуна ун, жарма менен ачытылып колдонулгандыгы да айтылат.

Ал эми элдик кол өнөрчүлүктө териге, жүнгө, кездемеге түс берүүдө, өсүмдүктөрдөн алынган ар кандай боекторду иштетүүнүн салттуу тажрыйбалары муундан-муунга берилип келген. Таанып-билүүдө кыргыздардын кооз түстөрдү тандоосу, тоолуу жана адырлуу түздүктөрдөгү флоранын түрдүүлүгүнө оптимисттик маанайда карап, алардын эстетикалык табитинин өрчүшү менен түшүнүүгө болот. Байыркы кыргыздардын күнүмдүк үй-тиричилигинде буюмдардын кооздолушунда, түстөрдүн түрдүүчө колдонулушун байкоого болот. Мында жүндү, кездемени сары өңгө келтирүүдө көбүнчө чычырканактын тамыры, тоо гүлдөрү пайдаланылган. Ышкындын кургатылган тамырынан кочкул сары, чие чөптүн тамырынан кызыл, пияздын кургак кабыгынан кызгылт сары, козу кулактын жалбырагынан кочкул кызыл, карагайдын кургатылган кабыгынан жана шилбинин кургатылган кабыгынан сары түстөрүн алышкан. Таанып-билүүдө боёк даярдоонун чебер адистери өсүмдүктөрдүн сабагын, тамырын, жалбырагын жана кабыгын кечки убактарда жыйнаган. Түштөн кийин жыйналган өсүмдүк бөлүктөрү сапаттуу болушун, кыргыздар эмпирикалык билимдеринин негизинде аныктай алышкан. Өсүмдүктөрдөн жыйналган боёк каражаттары күн тийбеген, көлөкө жерлерде кургатылган. Мындан башка жергиликтүү өсүмдүктөрдөн – ышкын, чүкүрү, анар, жапайы тал, карагай өсүмдүктөрү колдонулган [3, 38-6].

Дүйнөнү таанып-билүүдө кыргыз эли мекендеген географиялык чөйрө дээрлик баалуу өсүмдүктөргө бай келет. Ошол флора системасынын дарылык касиетин, боёк алууда, тоют катары колдонуу чөйрөлөрүнүн кенен мааниси, бизге жеткирилген энциклопедиялык мурас болуп саналат. Таанып-билүүдө составдык бөлүгү боёкторго ээ болгон бир нече дарак мөмөлөрүн атоого болот: «грек жаңгагынын жалбырактарында юглоңдо жеңил кычкылдануучу α -гидроюглон, β -гидроюглон, флавоноиддер, аскорбин кычкылы В1,Р витаминдери, ийлөөчү заттар, каротин, боёочу заттар жана эфир майлары кармалат. Кара арчанын жалбырактарында, кабыгында жана жетиле элек тобурчактарында боёочу заттар бар. Ошондой эле саур арча жана карагай арчанын мөмөсүндө кант жана боёочу заттар дагы бар» [8, 218-6] деген изилдөөлөр тастыкталат. Демек, таанып-билүүдө кыргыздардын ар түрдүү түскө болгон кызыгуусу, табият сулуулугун жашоодо реалдуу чагылдыруу аракети менен келип чыккан десек жаңылышпайбыз. Ошондой эле жаратылышты адекваттуу чагылдыруу аракети менен далили десек болот. Илимий таанып-билүүдө «этно-ландшафтык» детерминация байланышы иликтенет. Чыгыш таануучу Л.Н.Гумилёвдун ою боюнча, географиялык шарттар аймактын жашоочуларын изденүүгө түртүп, анда жүрүм-турумдун этникалык стереотиби деп аталган, адаптивдүү ыктарын калыптаган [4, 39-6]. Автордун пикирине ылайык, сырткы чөйрөнүн таасири адамдардын эволюциясында чоң роль ойногондугу баарыбызга маалым. Ар бир улуттун таанып-билүүсү, дүйнөгө көз карашы, алар жайгашкан географиялык шартка байланыштуу болот. Таанып-билүүдө табияттын кооздугуна, кубулуштарына таңырकोо сезимдери элдик оозеки чыгармаларда сүрөттөлгөн. Муундан-муунга өтүп келген

кайталанбастык сапаттагы салттуу билимдер, коомдун өнүгүүсү үчүн жаңы альтернативаны тандап алууда салымы чоң деп айтуу ынанымдуу.

Боз үй — кыргыз элинин көчмөн маданиятынын көп кырдуу чагылышы катары, жалаң гана турак жай катары эмес, руханий, философиялык жана социалдык түзүлүштү символдоштурган уникалдуу архитектуралык форма болуп саналат. Анын тегерек формасы — ааламдын биримдиги, ортосундагы түндүк — космостук туруктуулуктун символу, ал эми ички иреттүүлүк — коомдун, үй-бүлөнүн, жаратылыш менен болгон өз ара мамиленин түзүлүшүн таанытат.

Заманбап философиялык жана антропологиялык изилдөөлөр боз үйдү мейкиндик катары эле эмес, дүйнө таануунун тартиби катары чечмелеп жатышат. Учурдагы символдук интерпретация, структуралисттик жана герменевтик мамилелер боз үйдү “коддолгон мейкиндик” катары кабыл алып, анын ар бир элементи элдин тарыхый эс тутумуна жана дүйнө таанымына байланыштуу экенин баса белгилешет.

Мындан тышкары, ХХI кылымдагы архитектуралык жана экологиялык ой жүгүртүүлөр да боз үйгө жаңычыл көз караш менен карап, аны жашоого ыңгайлуу, экологиялык жактан туруктуу жана маданий өзгөчөлүккө бай модель катары баалап жатышат. Бул салттуу турак жай формасы улуттук аң-сезимдин символу болуу менен бирге, келечектеги маданий идентификация жана экологиялык архитектура үчүн да зор потенциалга ээ.

Ошентип, боз үйдү кыргыз элинин дүйнөнү таанып-билүүсүндөгү философиялык жана архитектуралык символ катары изилдөө — салттуу билимдерди, руханий баалуулуктарды жана заманбап илимий көз караштарды айкалыштыруу аркылуу улуттук мурасты тереңирээк түшүнүүгө жол ачат.

Адабияттар

1. Абрамзон, С. М. Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер. — Бишкек: «Кыргызстан – Сорос» фонду. — 1999. — 896 б.
2. Айтматов, Чыңгыз. Чыгармаларынын жыйнагы. — Бишкек: Бийиктик. — 2008. — 2-т.: Повесттер, аңгемелер. — 432 б.
3. Акматалиев, А. Кыргыздын кол өнөрчүлүгү: колдонмо. — Бишкек: Кыргызстан. — 1996. — 328 б.
4. Гомбожапов, А. Д. Кочевые цивилизации Центральной Азии в трудах Л. Н. Гумилева. — Улан-Уде: Изд-во БНЦ СО РАН. — 2010. — 148 с.
5. Жусупов, К. Байыркынын издери. — Бишкек: Турар. — 2017. — 448 б.
6. Кулубаева, Д. Кыргыз боз үйүнүн келип чыгышы же алачыктан боз үйгө чейинки жол // Гуманитарные проблемы современности: науч. тр. молодых ученых. — Бишкек. — 2013. — Вып. 17. — 33-36-б.
7. Манас: кыргыз элинин баатырдык эпосу / Саякбай Каралаевдин варианты боюнча. — Бишкек: Кыргызстан. — 1995. — II - китеп. — 448 б.
8. Саша Айзенман, Давид Э. Зауров, Кайыркул Т. Шалпыков, Лена Струве. Орто Азиянын дары өсүмдүктөрү: Узбекистан жана Кыргызстан. — Бишкек: [б-сыз]. — 2014. — 432 б.

9. Тогусаков, О. А. Кыргыздардын каада-салттарынын онтологиясы. — Бишкек: [б-сыз]. — 2016. — 192 б.
10. Курбанбаев, К. А. Кыргыздардын жасалга-колдонмо өнөрүндө философиялык идеялардын чагылдырылышы / К. А. Курбанбаев, Д. А. Ыразаков, Б. М. Аширалиева // Вестник Ошского государственного университета. — 2021. — Vol. 1, No. 3. — P. 303-310. — DOI 10.52754/16947452_2021_1_3_303. — EDN DFNXWQ.
11. Райимбердиев, Ы. А. Оюн аркылуу этнодидактикалык билим берүүдө ата-эненин ролу / Ы. А. Райимбердиев, Ж. Ж. МаксUTOва // Вестник Ошского государственного университета. — 2021. — Vol. 2, No. 4. — P. 450-458. — DOI 10.52754/16947452_2021_2_4_450. — EDN JPIQEQ.
12. Курбанбаев, К. А. Кыргыздардын жасалга-колдонмо өнөрүндө философиялык идеялардын чагылдырылышы / К. А. Курбанбаев, Д. А. Ыразаков, Б. М. Аширалиева // Вестник Ошского государственного университета. — 2021. — Vol. 1, No. 3. — P. 303-310. — DOI 10.52754/16947452_2021_1_3_303. — EDN DFNXWQ.
13. Мамытова, А. Б. Этнографические исследования культуры кыргызского народа в период Кокандского ханства: основные черты и акцент / А. Б. Мамытова, Ч. Т. Сатыбалдиева, А. Б. Исраилова // Вестник Ошского государственного университета. История. — 2024. — № 1(4). — С. 174-185. — DOI 10.52754/1694867X_2024_1(4)_22. — EDN SQAWOR.